

УРБАНИЗАЦИЯТА И РАЗВИТИЕТО НА СЕЛСКИТЕ СЕЛИЩА В БЪЛГАРИЯ

Светлин Кираджиев

Дълбоки и разностранни са промените, настъпили в нашия политически и обществено-икономически живот след 9. IX. 1944 г. И сега, след четиридесетилетно изграждане на социализма, трябва да подчертаем, че едно от най-значителните социално-икономически явления е силно разрасналият се урбанизационен процес.

Урбанизацията е един от основните показатели, които определят равнището, зрелостта на икономическото, социалното и културното ни развитие. Тя се схваща твърде широко и разностранно и нейните проблеми са обект на изучаване от най-различни специалисти. Освен това различна е нейната същност и проява в миналото и днес. Целта на статията е да се направи опит за разкриване на най-типичните насоки на влиянието на урбанизацията върху развитието на българските селски селища (села, махали и колиби) при социализма, на промените, извършващи се във взаимоотношенията между градовете и селата, и то в географски аспект.

Населението на селските селища в България е обект на силно привличане от страна на градовете, особено по-големите. Нарастването на миграционния поток от селата към градовете е една от най-характерните особености на нашето обществено-икономическо развитие при социализма. Подробното анализиране на миграциите и изчисляване на механичния прираст на всички селища, извършено от нас, дава възможност да се направят някои основни изводи в географската им специфика.

Най-много са изселванията от селските селища: с подчертан зърнопроизводителен характер в миналото — особено типични са селата в Разградски и Плевенски окръг, в северните части на Михайловградски, Врачански и Шуменски окръг, в Силистренски и Толбухински окръг, в Ямболски окръг и др.; в зоната на влиянието на големите градове, които са особено големи притегателни центрове — например селата в Софийски окръг (притегателен център София), Варненски и Толбухински окръг (Варна), Русенски, Силистренски и Разградски окръг (Русе), Габровски окръг (Габрово), Пернишки окръг (Перник) и т. н.; в които липсва или е слабо развита промишлеността; разположени са в мест-

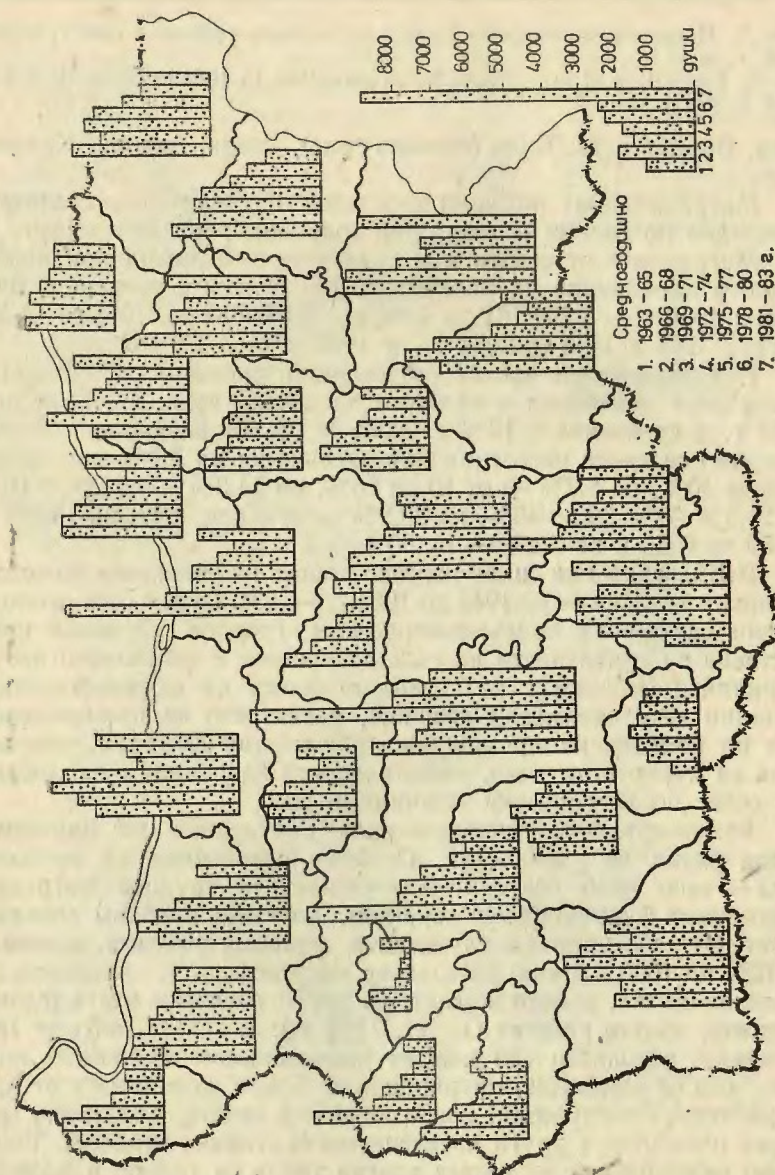
Фиг. 1. Изселени от селата и заселени в градовете по окръзи
 Fig. 1. Migrated from the villages and settled in the towns by provinces (yearly means).

ности с относително по-неблагоприятни прородни условия (най-вече неплодородни или недостатъчни по размер обработваеми земи) — повечето селски селища в нископланинските и хълмистите земи; с разположение на голяма надморска височина — високопланинските региони на Благоевградски, Смолянски и Кърджалийски окръг; с периферно (крайгранично) разположение — например много от селата в западните погранични планини, Сакар, Странджа и др.; транспортно изолираните — например важна причина за относително (събразно броя на жителите им) големи изселвания от селските селища в Тревненската, Килифаревската и Еленската селищна система е, че само 42% от селските селища там са свързани с асфалтирани пътища, 20% — с троешно-каменна настилка и 38% — с черни пътища, а освен това само 36% се обслужват с автобусен транспорт (1983 г.). В Родопите също около 43% от селските селища не са свързани с шосета и 40% не се обслужват с автобусен транспорт (1982 г.); с относително по-лоши комунално-битови, културно-просветни и други условия за живеене, а това са повечето от малките села и особено махалите и колибите; с висок естествен прираст — типични от тях са повечето от селските селища в поречието на р. Арда.

Разбира се, големите изселвания от селските селища често са резултат от действието на комплекс от фактори и причини.

Най-много са заселванията в селските селища със: развита промишленост или с участие в ежедневни трудови миграции особено недалече от големите градове, с които имат тесни производствени връзки — Волюяк, Казичене, Световрачене, Яна, Божурище, Равно поле, доскорошните села, сега градове, Бухово, Костинброд и Нови Искър (около София), Езерово и Тополи (около Варна), Бузовград, Крън, Енина (около Казанлък), Горно и Долно Езерово, м. с. Черно море (Бургас) и др.; с развит добив на полезни изкопаеми — Средногорци, промишлените селища¹ Ерма река, Страшимир, Фабрика и други в Родопите; поради изграждане на промишлени и хидротехнически строежи; в близост с многолюден град, в който мигрантите след това искат да се преселят — например много от селата около София, Варна, Русе, Плевен и др.; с развито интензивно селско стопанство — например селата Чепинци (край София), Куклен, Долни Воден, Белащица, Катунца (Пловдивски окръг), Главиница, Ивайло, Звъничево, Злокучене, Виноградец (Пазарджишки окръг) и др.; с развитие на курортното дело — например Минерални бани, Старозагорски

¹ Промислените селища условно се приемат като села.

Фиг. 2. Население на селските селища по селищни системи в 1983 г. спрямо 1946 г. в %

Fig. 2. Population of the villages by communities in 1983 in comparison with 1946 in percents

бани, Вонеща вода, Бяла (отскоро град), Равда, Ахелой, Кранево и др.

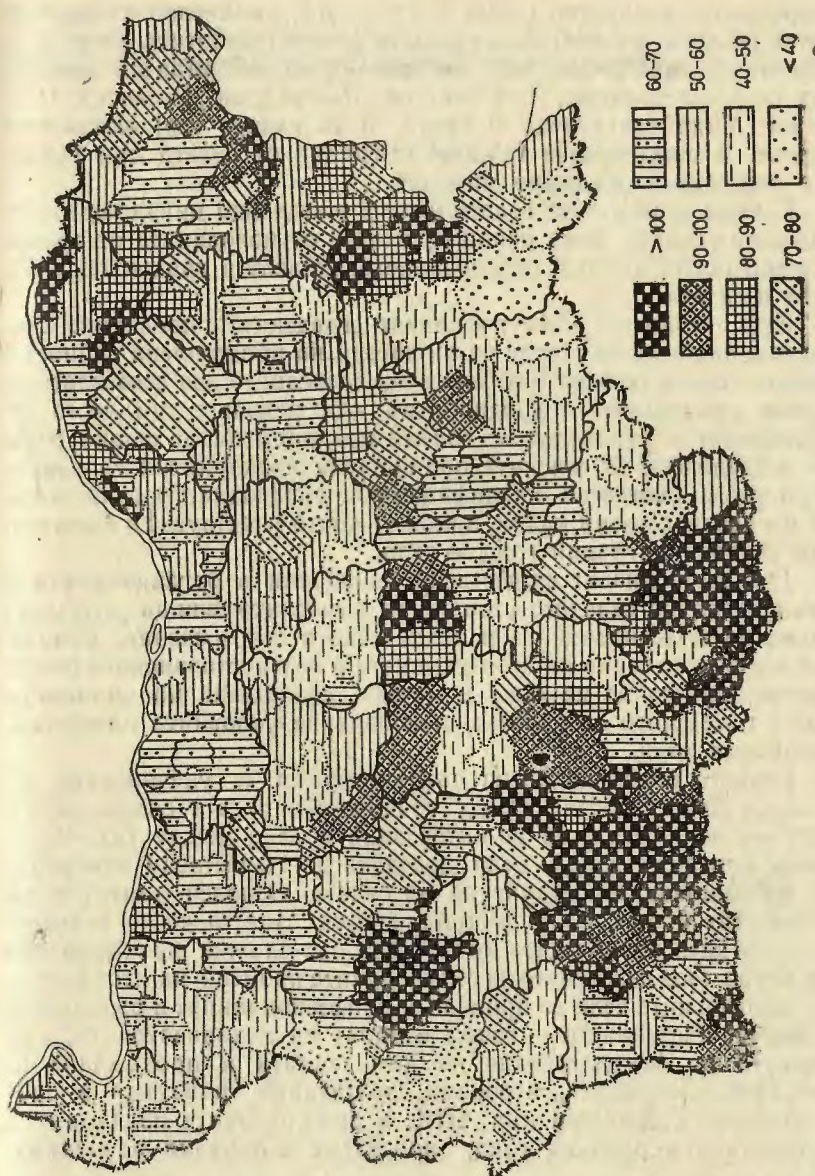
Миграционният поток на население от селата към градовете, проследен по години и територии (окръзи), е различен (фиг. 1).

Миграциите от селата към градовете са основна причина за силното намаляване на населението на селските селища в България: 1946 г. — 5 294 161 д., 1956 г. — 5 057 638 д., 1965 г. — 4 405 042 д., 1975 г. — 3 660 684 д., и 1984 г. — 3 039 832 д.

В териториален аспект (по селищни системи) са настъпили съществени изменения в селското население (фиг. 2). Така през 1983 г. в сравнение с 1946 г. само 13,0% от селищните системи (общини) селското население се е увеличило; на 5,0% е намаляло от 0 до 10%, на 5,7% — от 10 до 20%, на 14,3% — от 20 до 30%, на 21,3% — от 30 до 40%, на 20,0% — от 40 до 50%, на 13,3% — от 50 до 60% и на 7,4% — на 60%.

В България има силно изразен процес на обявяване на селски селища в градове — от 1945 до 1984 г. — 135. Освен това около 80 селски селища са присъединени към градове. Основна предпоставка за обявяването на села за градове е развитието на урбанистичен ембрион в тях: изпълняването на административни функции като околийски средища, развитието на промишленост или на комплексни промишлено-транспортни функции, разрастване на курортното дело, изпълняването на функции на средищни села, по исторически причини и др.

Взаимовръзките градове — села в годините на народната власт рязко се увеличават. Особено интензивни са връзките град — село като резултат в ежедневните трудови миграции, които имат функционален характер, но също и голям социален ефект. От работниците и служещите, живеещи в селата, повече от 1/4 (284 на 1000 жители) са трудови мигранти, т. е. ежедневно пътуват от селата, където живеят, до други населени места (главно градове), където работят (I. XI. 1982 г.). В селата работят 18% по-малко, отколкото там живеят икономически активните лица, т. е. това са ежедневно мигриращите. Близко половината от младите работници и служещи, които живеят в селата, ежедневно мигрират и работят в други населени места (главно градове). Ежедневно мигриращите от селата влагат труда си главно в промишлеността. Относително най-голям дял участващи в ежедневните трудови миграции дават селата в окръг град София, Пернишки, Кюстендилски, Пазарджишки, Софийски, Търговишки, Старозагорски, Силистренски, Кърджалийски, Ямболски, Благоевградски, Ловешки и др.

През 1982 г. (1.XI) 60,9% от всички трудови мигранти, заети в народното стопанство (общо 550 хил. д.), ежедневно пътуват от селата (където живеят) до градовете (където работят). Окръзи с относително най-висок дял на ежедневно мигриращи село — град са Силистренски, Търговишки, Разградски, Русенски, Плевенски, Михайловградски и други, и то главно към окръжните градове. В ежедневните трудови миграции от селата към градовете участвуват предимно мъжете³.

Голямо значение за селата имат и ежедневно мигриращите от градовете в селата. Така например повече от половината от трудовете мигранти, заети в образованието, живеят в градовете, а работят в селата.

Във все повече села проникват „градските“ професии. Градовете в значителна степен са създатели на промишлена дейност в стотици селски селища (особено през последните две десетилетия), понеже промишлените предприятия или цеховете там често се организират и ръководят от големи предприятия от същия отрасъл в градовете. В селските промишлени предприятия градовете изпращат и съответни квалифицирани ръководни, организаторски и производствени кадри, някои от които участвуват в ежедневните трудови миграции град — село.

Градовете внасят съществени изменения в организацията и спецификата на селското стопанство в селските селища — оказват помощ на модернизацията и техническото съоръжаване, химизацията и подобряване на агротехниката в селскостопанското производство, предаване на опит и методи, свойствени на промишлеността в селското стопанство, подобряване условията на селскостопанския труд.

Рязкото подобряване на пътната мрежа и увеличаване на транспортните средства между градовете и селата силно увеличават възможностите за по-интензивна връзка между тях. Засилените контакти град — село доведоха до съществени изменения във функционалната структура на селата. Основен момент е нарастващият процес на индустриализация. Вместо чисто земеделско село днес преобладава типът село със сложна функционална структура. Под действието на структурните промени на стопанството в българските села се промени и професионалният и социалният състав на населението — голям е броят на механизаторите, специалисти по осъществяване на химизацията и провеждане на изкуствено напояване, агрономи, зоотехници, работещи в спомогателните стопанства към АПК, в промишлените предприятия на селото и в близкия град, просветни и здравни работници.

³ „Ежедневна трудова миграция в НР България, С., 1983 г. — издание на КЕССИ.

Нашето село завинаги скъса с някогашната патриархална изостаналост.

Внедряването на нови стопански отрасли влияе силно върху повишаване образователното равнище на населението в селата и

Таблица 1

Разпределение на селските селища според броя на жителите им

	Населени места		Население					
	брой		относителен дял		брой		относителен дял	
	1946	1983	1946	1983	1946	1983	1946	1983
под 200 д.	1294	1724	21,8	33,4	129 294	130 058	2,4	4,2
200 — 500 д.	1260	1311	21,3	25,4	431 836	434 526	8,2	13,9
500 — 1 000 д.	1463	1131	24,7	21,9	1 064 356	814 936	20,1	26,0
1000 — 2 000 д.	1300	723	21,9	14,1	1 803 860	998 209	34,1	31,9
2000 — 5 000 д.	564	258	9,5	5,0	1 578 405	692 832	29,8	22,2
5000 — 10 000 д.	45	10	0,8	0,2	273 818	57 087	5,2	1,8
над 10 000	1	—	0,0	—	12 592	—	0,2	—
всичко	5927	5157			5 294 161	3 127 648		

Източник: Статистически годишник на НР България, С., 1960, с. 19, 1984, с. 28.

обогатяване на културния му живот, подобряване на благоустрояването и обслужването. Все повече младежи учат в градовете, и то в училища за получаване на специално образование. У нас работят 58 273 специалисти с висше, полувисше и със средно специално образование по селско стопанство, основната част от които са в селата. В селата има 3755 читалища, 2773 кина, хиляди самодейни колективи. От селата 98,1% са електрифицирани, 79,2% — водоснабдени, в 722 има бани, в 107 — хотели, достатъчно търговски магазини, в много от селата са изградени битови комбинати, има здравни пунктове. В селата има 3314 постоянни детски градини с 9753 учители, 392 ясли (1983 г.). Градският начин на живот прониква все повече в селата и особено в онези, които са разположени в съседство с по-големите градове. Много от техните жители работят или учат в градовете, ползват се от градските услуги, културните заведения. Влиянието на града

предизвиква големи промени в бита и психологията на селските жители.

Под влияние на урбанизацията стават и големи промени в селската селищна мрежа (вж. табл. 1). През периода 1946—1983 г. 135 градове бяха провъзгласени от села, към 280 селски селища бяха присъединени към други селища, а много отпаднаха от селищната мрежа поради обезлюдяване.

От табл. 1 се вижда „издребняването“ на селските селища — значително увеличаване броя, както и относителния дял на малките селски селища (под 500 души) и намаляване на големите села. Особено типичен с промените си в селищата е Габровски окръг.

За редица селски селища е целесъобразно да продължат да съществуват, да се подобрят в тях условията за труд, живеене и отдиш, т. е. да се активизира стопанската дейност, като се подобри организацията на селското стопанство и се развие промишлена дейност (ако има условия за това) или се активизират ежедневните трудови миграции; при налични предпоставки да организират курорти и почивно дело; да се подобри административното, транспортното, търговското, здравното обслужване; да се изградят вили или използват изоставени къщи за летуване в тях.

Целесъобразно е уедрияването на част от пръснатите селища да се осъществява съобразно конкретните условия по места. Подобряването на условията за труд, живеене и отдиш ще благоприятствува демографските процеси — естественият прираст ще се стабилизира и ще намалят изселванията. Ще се увеличи икономическата, социалната и административната обвързаност на селищата и по-рационалното формиране и развитие на селищните системи.

ЛИТЕРАТУРА

- Борисов, Здр. Промени във възрастовата структура и икономическата активност на селското население в НР България (1965—1975). — Год. на Соф. у-т, ГГ ф-т, т. 71, 1980 г.
- Борисов, Здр. Изменения в естествения прираст на селското население в НР България. — Год. на Соф. у-т ГГ ф-т, т. 72, 1981 г.
- Кираджиев, Св. Географски особености на миграциите на населението в НР България, дисертация. София, 1984 г.
- Лангазов, Д. Малкото българско село. София, 1984 г.
- Минков, М. Население и основни социални структури (анализ и прогнози). София, 1976 г.
- Пивоваров, Ю. Л. Современная урбанизация. Москва, 1976 г.
- *** Селищата в България до 2000 г. Съвременни и бъдещи форми. София, 1976 г.

URBANIZATION AND DEVELOPMENT OF THE VILLAGES IN BULGARIA

Svetlin Kiradjiev

Summary

Urbanization strongly influences the development of the Bulgarian villages, before all by its attraction from the towns of a numerous village population most of all from grain-production regions, from the villages within the range of influence of big cities, from villages weakly industrialized situated in regions with unfavourable natural conditions or villages isolated in transport aspect, etc. Since 1946 to 1948 the village population has decreased from 5,3 to 3,1 millions. The everyday labour migrations strongly increase from the villages to the towns (about 335 thousand people). Many people working in the field of education, health services, etc. go to work in the villages from the towns every day. In the past the villages were strictly agricultural. Now they are already transformed into villages with a complex functional structure. The conditions of living, work, education, contacts, etc. are strongly improved. The 'diminishing' of the villages makes the problem of the reconstruction and improvement of the village network very important.